

Opponensi vélemény C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság nádora.

A nádori és helytartói intézmény története

(1342–1562)

C. Tóth Norbert a nádori és helytartói intézmény 1342 és 1562 közötti időre terjedő történetét négy fejezetben tárgyalja értekezésében. Az első fejezetben a nádorok hivatalba lépésének módját és körülményeit, valamint személyüket vizsgálja 1562-ig. Ugyanis az 1530 és 1554 közötti időszak után, amikor nem töltötték be a nádori méltóságot, 1554-től 1562-ig Nádasdy Tamás a középkori jogszemléletnek megfelelően, ahhoz igazodva látta el nádori hivatalát és tartotta annak méltóságát. Egyetértve a szerző állásfoglalásával Nádasdy felfogásában egyrészt szép példáját láthatjuk a középkori jogszemléletnek, amelynek erejét a hagyományhoz és a tradíciókhoz, a régi jó joghoz, az altes gutes Recht-hez ragaszkodás képezte, másrészt azt is, hogy még hosszú ideig élt a királyi Magyarország és Erdély nemességében egyaránt a Mohács előtti Magyarország emléke, valamint a kötődés annak jogintézményeihez. Másik oldalról nézve pedig megtapasztalhatjuk: milyen nehezen alakult ki az új hivatalszervezet, amely már egy idegen birodalom részegységeként látta el feladatát.

A második fejezetben a középkori királyhelyettesítések, majd a királyi helytartóság történetét és ezek összefüggéseit a nádori méltósággal vizsgálja. Ezen jogintézmények, különösen 1490-ig terjedően kevésbé kerültek a kutatás homlokterébe, ez által disszerens számos új megállapítással gazdagította medievisztikánkat. Jóllehet ismeretes – az Aranybulla utal rá – a nádor a király helyettese, és a hagyomány erejénél fogva 1530-ig ritkán fordult elő más megoldás a helyettesítés és a helytartóság ügyében.

A harmadik fejezetben a szerző az 1486-os nádori cikkelyeket elemzi, amelyhez indíttatást nyert a cikkelyek eddig ismeretlen, általa fellelt, egykor Nádasdy Tamás által birtokolt példányától serkentve, amely több helyen eltér az eddig ismert szövegektől. A cikkelyeket ez ideig a tudósi közmegegyezés 1486. évben keletkezettnek tartja, éppen ezért teljesen új disszerens azon vélekedése, hogy azokat Nádasdy Tamás nádorsága idején alkották. Mivel a tétel az értekezés egyik sarkalatos pontja, elemzésére visszatérünk. Előre bocsátva, hogy az opponensnek oktató munkája során feltűnt: miért nem került be a Decretum maius-ba, és nem is tudott rá magyarázatot adni.

A szerző a negyedik fejezetben dolgozata eredményeinek foglalatát készítette el, amint maga is hivatkozik rá, a részösszefoglalásokkal összehasonlítva a fejezetben nem kerülheti el az ismétléseket. Opponens szerint eme összefoglalók a rendkívül adatgazdag disszertációban nem jelentenek felesleges súlyt, jó szívvel olvashatók a kissé narratív részek, amint a függelék dokumentumai sem feleslegesek.

C. Tóth Norbert helyesen, a disszertáció elején elvégzi a téma körülhatárolását, amennyiben kifejti, hogy a nádori intézmény politikatörténeti oldalát vizsgálja, a nádorválasztások körülményeit, esetlegesen a méltóság és hivatal elvesztésének az okait, valamint azt, hogy kikből lettek nádorok és miért. Mégis úgy vélem egy, az eddigi kutatási eredmények alapján készített összefoglaló fejezetet szentelhetett volna a nádori intézmény bemutatásának benne a nádor bírói tevékenységének, főkapitányi tisztségének és egyéb, alkalmi jelleggel betöltött funkcióinak. Ez esetben nem arra gondolok, hogy részletesen mutassa be a nádori hivatal szervezetét, vagy a királyi jelenlét, illetőleg a proclamata congregacio működését, és mivel a nádor bírósága is társasbíróságként hozta meg ítéletét, még a társbírák feladatainak tisztázása sem kívánható. Például, mennyiben játszottak közre a jogtalálásban (Rechtsfindung), amely alapján a bíró meghozta és kihirdette az ítéletet, amellyel egyúttal maga is jogot alkotott. Ugyanis a szokásjog világában a jog töredékesen került elő. Ameddig a szokásjog fennállt, addig még a jogkönyvekben lefektetett szabályokat is körülfonta annak világa, aminek következtében a nádor ítéletei nem pusztán az előtte fennforgó ügyekre voltak hatással, hanem jogforrások lettek, amelyek formálták az ország szokásjogát. Azonban éppen eme jelentőségénél fogva megérdemelt volna e funkció kissé bővebb kifejtést.

Továbbá több szót érdemelt volna a főkapitányi tisztség bemutatása. Itt eltekintve attól: miképpen fogadta fel bandériumainak katonáit, hogyan állította őket hadrendbe, vagy a Habsburg korszaktól kezdve hol foglaltak helyet a nádor vagy megbízottja által vezetett magyar csapatok a birodalmiak között. E rang emlékét őrizték a Nádor-huszárok, ezredüket a jászok és kunok között toborozták. Nem véletlenül, hiszen mint ismeretes, a nádor a jászok és kunok bírója méltóságát töltötte be.

C. Tóth Norbert tiszteletre méltó módon a rendelkezésére álló írott forrásokat az oklevelektől kezdve az elbeszélő forrásokon és törvényeken át a missilisekig és követ

jelentéseikig egyaránt felhasználta és feldolgozta. Lehetővé tette ezt számára az országos levéltár internetes formában elérhető digitalizált anyaga, amelyben több évtizedes gyakorlatának eredményeként teljesen otthonosan mozog példát mutatva arra, miként használható fel ezen adatbázis, és az adattömeg alapján milyen új eredményekre juthat a medievisztikai kutatás. A disszertáció, amely valódi levéltáros-történelmi munka, számos példát nyújt erre nézve köz- és igazgatástörténelmi fejezeteiben.

A nádorválasztásról szólva disszerens kifejti, hogy általában a király jelöltjeiből az országgyűlés vagy a kibővített királyi tanács választotta ki a nádort, akit a király nevezett ki a választás után. A kérdés: hol történt a választás és a megerősítés, valamint a kinevezés egy-egy alkalommal? Mivel más lehetősége nem adódott, szerzőnk olyan kifejezéseket keresett a vonatkozó oklevelekben, amelyek utaltak a jelenlévőkre, amit a szükség adta jó megoldásnak tartunk, és bízunk benne, hogy nem tekinthetők oklevélbeli sztereotip fordulatoknak. Ugyanakkor, ahol mód nyílott rá, igyekezett az egyes méltóságviselők itineráriumaival bizonyítani jelenlétüket az illető gyűlésen. Ezzel a biztosan részt vevők száma mellett tájékoztatást ad azok életútjának egy időszakáról segítve a további, az egyes személyek életét feltáró kutatásokat. Az említett adatok feltárásához és értelmezéséhez nagy tudományos erudíció szükségeltetik.

Disszerens nem tűzte ki céljául, ezért nem is marasztalható el érte, hogy a számos összegyűjtött adat alapján nem kísérelt meg a tárgyidőszak országgyűléseinek fogalmi tisztázásához szempontokat adni. Valójában e kísérlettel eljutott volna a fogalmi jogtudomány (Begriffjurisprudenz) területére, ami csak előnyére szolgált volna a magyar jogtörténetnek, amelynek képviselői más képzettségüknél fogva kiszorulnak a medievisztika tereumából. E helyzet nemcsak hazánkban áll fenn, hanem Hollandiától Litvániáig terjedően. Szerepüket mindenütt a középkorász történészek veszik át.

A nádorválasztás és kinevezés módjára vonatkozóan disszerens felhasználta azokat az adatokat, amelyek a nádori hivatal megfogalmazásában maradtak fenn, amelyekből a királyi kinevezés fontossága tűnik elő, továbbá az, hogy 1342-től 1848-ig az ország nádora és a kunok bírása címmel illették magukat. Akár ezen tanulmányrészt, akár a következőt, a nádorok tiszteletdíjáról szólót vizsgáljuk, mindegyikben megnyilvánul szerzőjük pontos és alapos munkája. Opponensnek az egyes idézett oklevélhelyek vizsgálata és ellenőrzése

túlmutatna feladatán. Azonban ellenőrizte az idézett törvényhelyek jegyzékét, amely után kijelentheti: azokból elvenni, illetőleg hozzátenni nem lehet, szerzőjük elismerésre méltó munkát végzett.

A több történelmi korszakon átnyúló jogintézmények vizsgálata esetében két módszer lehetséges. Az egyik az, ha az egyes korszakhatárokat betartva végezzük kutatásunkat, a másik pedig az, amikor azokon átnyúlva végezzük feltáró, elemző tevékenységünket. C. Tóth Norbert szerencsére, mivel a *longue durée*, a hosszú idő több lehetőséget ad összefüggések feltárására, az utóbbit választotta, hiszen kitekintő jelleggel tárgyalja a nádori intézmény kora újkori történetét is. Ezáltal betekinthetünk annak az újabb és újabb korok igényei által megkövetelt változáiba, miközben rávonatkozó törvények és jogszabályok keletkeznek és megszűnnek. Az alaphelyzet azonban marad. A hatalomban és az igazgatásban a nádor marad a király után a második helyen. 1848-ig a helytartó tanács elnöke volt, mai szóval: miniszterelnök. Ezek után talán érthető, hogy 1867-es felfüggesztése után IV. Károly király koronázásakor a nádort helyettesítve miért vett részt az eljárásban gróf Tisza István miniszterelnök. Az alkalom nem hatalmi gögöt vagy anakronizmust fejezett ki, hanem hagyomány tiszteletet. Helyettes révén ez tulajdonképpen a nádor utolsó közjogi szereplése volt.

A nádori intézményre és a helytartóságra a mintegy kilencszáz éves fennállása alatt vonatkozó törvények közül a régebben keletkezettek az idők folyamán időszerűségüket veszítve kihullottak a hatályosak közül, ugyanekkor újak születtek hasonlóképpen a történelmi alkotmányban szereplőkhöz, ami hozzájárult mindkét jogintézmény tartósságához. Az utóbbi túlélte a nádorét, ugyanis az első kartális alkotmány 1949-ben született. A nádorra vonatkozó törvények egy része pedig a történelmi alkotmányhoz tartozott. A szokásjog erejével ugyancsak körülbástyázta őket, hiszen annak részei lettek. E jogi konstrukciót a felgyorsult társadalmi és gazdasági változások következtében a kiegyezés után váltotta föl az írott törvények hatálya elsőbbségének korszaka.

C. Tóth az első három fejezet mindegyikét historiográfiai bevezetéssel, vagy áttekintéssel kezdi és részösszefoglalással zárja, ami az érdeklődőt segítő jó megoldás, ugyanis segíti és eligazítja az olvasót az adatok erdejében, amelyen át a szerző vezet olvasóját. Emellett, mint említettük, talán célszerű lett volna egy általános bevezetőt készíteni,

amely az eddig készült szakirodalom – amelyet kiválóan ismer C. Tóth – alapján mutatja be a nádori intézmény egészét, amelynek olvasása után még hangsúlyosabban kerültek volna elő azok az új kutatási eredmények, amelyeket a disszertáció tartalmaz, és beépülnek majd medievisztikánkba.

Segítenek az eligazodásban a nádorokról és helytartókról készített különböző táblázatok, amelyekből a függelékben találhatóakon kívül huszonkettő fedezhető fel a szöveg között, ami a szerző összefoglaló szándékát tükrözi. Nem pusztá számokat olvashatunk bennük, hanem sok adatot, amelyek között szívesen tallózhatunk, és nem szükséges keresnünk őket a szöveg között.

C. Tóth Norbert részletesen elemzi a disszertáció témájához lazán kapcsolódó nádori cikkelyeket, amelyeket elhagyni azonban nem lehet. Az alkalmat a cikkelyeknek az általa megtalált, eddig ismeretlen kézírata adta. A fejezetben korrekt historiográfiai összefoglalót ad, ismerteti a szöveghagyományt, miközben papirologiai vizsgálatot végez, majd közli és elemzi a kéziratot példány szövegét, végül a cikkelyek hitelességét kutatja. Alapos elemző-értékelő munkája során több irányból közelíti meg a forrást, amelynek eredményeképp annak keletkezési idejét az eddigi tudósi közmegegyezéshez (1485–86) képest mintegy ötven évvel későbbre, 1540–44-re teszi. A keletkezés időpontjában kételkedésre és a körülötte kialakult vitára az ad lehetőséget, hogy csak a cikkelyek bevezetésében található erre vonatkozó időpont, „mégpedig amidőn Mátyás király az országglakosok beleegyezésével Szapolyai Imrét tette nádorrá”. Ennek az időpontja pedig 1486. A Nádasdy kézirat keletkezésének időpontját, úgy véljük, az értekezés írója elfogadhatóan határozta meg, ami azonban nem teljes bizonyítéka a cikkelyek keletkezése idejének. Opponens nem kíván a kérdés körül majd kialakuló vitába bekapcsolódni. A korabeli hatályban lévő szokásjogra azonban óvatosan felhívja a figyelmet az alábbi példa alapján.

II. Ulászló királlyá választásáról szólva Ludovicus Tubero leírja, hogy a nádor első a király után: „A főemberek, amíg az új király választásáról tanácskoztak, István szepesi grófot, akinek kincstartó volt a mellékneve, távollétében nádorispánná kiáltották ki, nehogy a döntésük hiábavaló legyen a legfőbb méltóság hiányában; így hívják a magyarok a szenátus fejét, azaz általában nádorispánnak mondják. Ez a méltóság pedig rangban az első a király után, és szinte királyi hatalommal bír, ugyanis a király távollétében vagy amikor még nincs

megválasztva, joga van a szenátus összehívására, amit rajta kívül senkinek nem lehet megtenni.” Jóllehet a cikkelyek elsőjéről – a harmadikban visszatér a gondolat – C. Tóth bizonyítja: nem talált adatot a fentiekre vonatkozóan, amit elfogadunk, ám a nádor ezen szerepkörét mégis ismerték a kortársak, hiszen Tubero informátorai nagyon jól tudták ezt. A további cikkelyekre nézve is kerülhetnek még elő olyan forráshelyek, amelyek a 16. század közepe előtt keletkeztek, és még akkor is gondolkodjunk el mondandójukon, ha Tuberoéhoz hasonlóan a törvények és jogszabályok megformázáshoz képest lazább, narratív stílusban készültek. Tehát a cikkelyek korábban is keletkezhetnek. Éppen ezért e tekintetben javasolnám az óvatosabb megfogalmazást.

A főszövegben és a függelékben közzétett forrásközlések emelik a disszertáció értékét, ablakot nyitnak a korabeli hivatalos stílusra és formákra. A pontos és gördülékeny stílus, valamint jól gondozott szöveg jellemzi az értekezést. A szerző már hosszabb ideje kutatja a nádor intézményének témakörét, amely során számos tanulmányt tett közzé.

Disszertációjában a tudományos tradíció és innováció egyaránt jelen van. Aprólékos gonddal mutatja be a tárgyalt folyamatokat. Mindezek után leírhatom, észrevételeim inkább ajánlások, mint bírálatok a szerző számára, és úgy ítélem meg, hogy C. Tóth Norbert eddigi munkássága és benyújtott értekezése alapján méltó az MTA doktora cím elnyerésére, annak megadását melegen ajánlom.

Szeged, 2017. június 26.

Dr. Blazovich László

opponens